

Т. В. Грушкевич
старший викладач кафедри трудового,
земельного та господарського права, здобувач
Хмельницького університету управління та права

УДК 349.6

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ДОВКІЛЛЯ ЯК ОБ'ЄКТА ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Досліджуються проблеми застосування термінів, які вживаються у законодавстві на означення об'єкта інформаційно-правового забезпечення екологічної сфери. Визначено походження, використання та різницю у змісті найрозповсюдженіших термінів, що закріплені в нормативно-правових актах і їх співвідношення між собою.

Ключові слова: принцип повноти і точності інформації, право на інформацію, право на екологічну інформацію, оточуюче середовище, навколишнє природне середовище, природне середовище, навколишнє середовище, довкілля.

Інтерес українського суспільства до екологічних питань значно підвищився в останні роки. Завдяки цьому зростає кількість людей, які володіють знаннями про навколишнє середовище, а екологічний дискурс із спеціалізованого стає загальнозживаним. Однак, як правило, проблеми взаємовідносин людини з природою залишаються обговореними в пресі, ЗМІ, на конференціях та інших заходах, але не вирішуються на практиці. Тому так важливо повернути вирішення екологічних питань в конструктивне русло із використанням всього комплексу наявних юридичних засобів, які існують в правовій державі.

Чільне місце серед них посідають інформаційно-правові засоби, спрямовані на створення сприятливих умов застосування екологічних норм, забезпечення екологічної безпеки та реалізацію та захист прав громадян у сфері довкілля.

Однак для ефективного застосування мір інформаційно-правового забезпечення екологічного простору необхідно з'ясувати ключові терміни, що застосовуються в законодавстві України, виокремивши їх після аналізу нормативно-правової бази, та з'ясувати їх зміст і співвідношення.

Вищезгадані питання були предметом вивчення багатьох як українських, так і російських науковців, зокрема, В. І. Андрейцева, М. М. Бринчука, Б. В. Єрофеева, С. М. Кравченко, О. С. Колбасова, В. В. Петрова та ін. Для всебічного дослідження окресленої проблематики необхідним є також звернення до праць деяких науковців-лінгвістів (Є. Л. Мілованович, Є. А. Вейцман та ін.), біологів (Я. Ікскуль), екологів (М. Ф. Реймерс, Л. В. Максимова).

Розвиток інформаційного та екологічного права, уточнення кола відносин, що становлять предмет даних галузей, важливість та актуальність проблем, пов'язаних із інформаційно-правовим забезпеченням охорони довкілля потребують подальшого дослідження ключових термінів, якими оперує українське законодавство. У цій статті ми ставимо за мету з'ясувати їх зміст та співвідношення.

Наукове дослідження у цьому напрямку з самого початку стикається із термінологічною проблемою визначення поняття навколишнього природного середовища, як об'єкта інформаційно-правового забезпечення, його співвідношення з такими поняттями, як "оточуюче середовище", "навколишнє середовище", "довкілля",

“навколишнє природне середовище”. Такий досить широкий спектр понять, що характеризуються змістовою близькістю, є наслідком впливу на їх формулювання як об’єктивних, так і суб’єктивних чинників. Перші були пов’язані з трансформацією відносин, що об’єктивно відбувалася в міру розвитку суспільства і потребували втручання правових приписів для забезпечення балансу взаємодії природи і суспільства. Суб’єктивні ж чинники, що впливали на формулювання назви цієї правової спільності, пов’язані із розвитком правничої науки у галузі охорони довкілля та виражали деяку спільну ідею провідних вчених звести до єдиного знаменника усі існуючі на той час правові вчення.

Питання використання термінів, їх змісту має важливе значення в юриспруденції. Такі поняття є засобом вираження цілей і визначення об’єктів екологічно-коректної поведінки, до досягнення яких повинні прагнути їх адресати та інші суб’єкти правовідносин. Згадаймо у зв’язку з цим Р. Декарта, який зазначав, що принаймні половини помилок можна уникнути, якщо домовитись про поняття [1, с. 382].

Особливо важливим є з’ясування термінологічних питань в інформаційно-правовій сфері. Адже не вірно або не точно вираження об’єктивної дійсності в тому чи іншому терміні може цим самим порушити принцип інформаційних відносин повноти і точності інформації (ст. 5 Закону України “Про інформацію”) [2] і, в результаті, також право громадян на інформацію та, зокрема, право на екологічну інформацію.

“Оточуюче середовище” (“*окружающая среда*” — рос.; “*umwelt*” — нім.) — одна з найбільш фундаментальних категорій сучасної науки і практики, яка була введена в науку екологію в другій половині XIX ст. німецьким біологом Якобом Ікскульем [3, с. 15–18]. Це було зроблено, як він відзначав, для позначення зовнішнього світу, що оточує живі істоти в тій мірі, в якій він сприймається органами відчуттів і органами пересування тварин і спонукає їх до певної поведінки [4, с. 14]. Як об’єкт природоохоронного законодавства поняття “оточуюче середовище” в зарубіжних економічно розвинутих країнах став використовуватися в 60–70 рр. XX ст., тобто в час, коли стан природи був визнаний в деяких з них (США, Японія, Великобританія, Німеччина, Франція та ін.) як кризовий [5, с. 11].

Відомий російський вчений Н. Ф. Реймерс наголошує, що у словосполученні “оточуюче середовище” дуже виразно можна побачити тавтологію, яка є характерною для перекладу з англійської — “*environment*” чи німецької “*umwelt*”. Він вважає, що такий переклад є неправильним, оскільки в російській мові слово “*окружающий*” вимагає додаткового уточнення — “*окружающий*” кого. Тобто, термін “оточуюче середовище”, на його думку, логічно було б використовувати як “оточуюче людину середовище” [6, с. 287]. Таке формулювання, на наш погляд, є більш правильним також і з точки зору семантики української мови.

Вітчизняні науковці, які займаються екологічною проблематикою, зазвичай користуються російськомовними джерелами, а тому на українську мову “*окружающая среда*” досить часто перекладають як “навколишнє середовище”. Даний термін набув поширення також під впливом норм міжнародного права. У 1972 р. було проведено знакову для екологічної юридичної громадськості Стокгольмську конференцію ООН з навколишнього середовища. Концепція права навколишнього середовища є офіційною концепцією ООН, її органів і установ, зокрема Програми ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП). Вона сприйнята європейським співтовариством і багатьма країнами світу (США, Канада, Велика Британія, Японія та ін.) [7, с. 11].

Також важливим для з’ясування порушених нами термінологічних проблем є Модельний закон про охорону навколишнього середовища, розроблений під егідою Ради Європи і прийнятий нею в 1994 р. У зміст поняття “навколишнє середовище” поряд з природними ресурсами — такими як повітря, зовнішній космос, вода, клімат, фауна і флора в їх взаємодії, він включає цінності, які формують створене людиною навколишнє середовище, а також якість життя і умов в тому ступені, в якому вони мають чи можуть мати вплив на добробут і здоров’я людини [5, с. 13]. Поняттям “навколишнє середовище” охоплюються, таким чином, умови побуту людини та інші об’єкти штучного походження. Таке розуміння вищезазначеного терміну відповідає

його визначенню, яке дається наукою екологія, де під навколишнім середовищем розуміється сукупність всіх умов, у яких існують організми [8, с. 13].

Близький до щойно розглянутого терміну “навколишнє середовище” інший термін — “навколишнє природне середовище”, який почав активно вживатися в законодавстві України з 1991 року, після прийняття 26 червня 1991 р. Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища”, проте ці поняття не є ідентичними. Природне середовище — це фактично природа, проте її у чистому вигляді вже практично не існує. Понад 90 % екосистем у світі є штучними. Під впливом науково-технічного прогресу в останні півстоліття утворилося нове антропогенно-природне середовище, яке й отримало назву навколишнього середовища.

Вищезгаданий Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища” став першим комплексним законом, спрямованим на регулювання відносин у сфері природокористування, охорони навколишнього природного середовища і забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини [9].

На позицію концепції права навколишнього середовища останнім часом перейшов і російський законодавець. Замість Закону “Про охорону навколишнього природного середовища” 1991 р. у Російській Федерації з 2002 р. діє Федеральний закон “Про охорону навколишнього середовища”. В ньому вперше конкретно визначені і чітко розмежовані поняття “природне середовище” і “навколишнє середовище”. Останнє включає в себе сукупність компонентів природного середовища, природних і природно-антропогенних об'єктів, а також антропогенних об'єктів. Природне середовище визначається як сукупність усіх вищенаведених складових, окрім антропогенних об'єктів. Цікавою є й судова практика трактування та застосування даних положень російського законодавства. Наприклад, Верховний Суд Російської Федерації, провівши аналіз законодавчих дефініцій понять, згаданих нами, дійшов висновку, що категорія часу і встановлення порядку його обчислення не відноситься до екологічних систем, природних і природно-антропогенних об'єктів (справа ГКП06–517) [10].

Певний рух у цьому напрямі є і в Україні. Чинна Конституція ввела в правовий вжиток термін “довкілля” (ст. 50). Слово “довкілля” не є новотвором, воно давно функціонує в українській мові і зафіксоване в словниках щонайпізніше 1943 р. [11, с. 141]. З початку 1990-х цей термін почав вживатися як відповідник та дослівний переклад вже згаданим англійському “*environment*”, німецькому “*umwelt*”, французькому “*l'environnement*” [12, с. 192]. Він не поступається своєму синонімові “навколишнє середовище” з погляду адекватності і значно переважає його за евфонічністю, економічністю та дериватністю [13, с. 79]. Отже, зроблено крок до гармонізації екологічного права України з міжнародним правом навколишнього середовища.

Вслід за Основним законом України, який гарантує право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля, термін “довкілля” вжито законодавцем в Кримінальному кодексі України [14], розділ 8 якого має назву “Злочини проти довкілля”, а також Цивільному (ст.ст. 9, 13, 270, 293) [15] та Господарському кодексах України (ст.ст. 49, 264) [16], основоположному національному стандарті [17], державному класифікаторі [18] та інших нормативно-правових актах. Однак, жоден із названих нормативно-правових актів не дає йому визначення.

Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища” також не містить дефініції навколишнього природного середовища чи довкілля, він розкриває це поняття через перелік об'єктів його правової охорони (ст. 5). Зокрема, державній охороні і регулюванню використання на території України підлягають: навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природні ресурси, як залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в народному господарстві в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси. Особливий державній охороні підлягають території та об'єкти природно-заповідного фонду України й інші території та об'єкти, визначені відповідно до законодавства України. Державній охороні від негативного впливу несприятливої екологічної обстановки підлягають також

здоров'я і життя людей. Дана норма має важливе значення для з'ясування можливості застосувати відповідне інформаційне законодавство в процесі правового забезпечення екологічних правовідносин. І хоча, на перший погляд, зміст цих елементів є самоочевидним, вони можуть інтерпретуватись неоднозначно. У даному випадку згаданий Закон є своєрідним фундаментом піраміди інших законодавчих актів, які уточнюють кожен сегмент, складник розглядуваного поняття (Лісовий, Земельний, Водний кодекси України, Закони України "Про охорону атмосферного повітря", "Про природно-заповідний фонд" і т.д.).

Отже, ядром поняття "довкілля" є елементи, що складають навколишнє природне середовище. Однак, ними воно не вичерпується, адже в багатьох випадках окрім нього нас оточують і інші предмети, які не пов'язані з природою. До них, зокрема, відносять предмети праці, навчання та побуту, харчові продукти тощо. Внаслідок цього потрібно зауважити, що законодавець у ст. 293 ЦК України трактує поняття довкілля набагато ширше, включаючи до нього всю сукупність об'єктів, явищ і факторів навколишнього середовища (природного і штучно створеного), що безпосередньо оточують людину і визначають умови її проживання, харчування, праці, відпочинку, навчання, виховання тощо. Отже, під поняттям "довкілля", право на яке визначається вищевказаною статтею, слід розуміти все те, що оточує особу [19, с. 273].

Аналіз інформаційного законодавства показує, що саме термін "довкілля" також є найчастіше вживаним у відповідних нормативно-правових актах. Зокрема, він міститься в Законах України "Про інформацію", в нещодавно прийнятому "Про доступ до публічної інформації" [20], "Про державну таємницю" [21], "Про Національну програму інформатизації" [22] та ін. Однак, дивним видається той факт, що законодавець, в деяких Законах, поряд з терміном "довкілля" вживає як його синонім термін "навколишнє природне середовище" (Закони України "Про інформацію", "Про основи національної безпеки України" [23]), а також термін "навколишнє середовище" (Закон України "Про Концепцію Національної програми інформатизації"). Таке термінологічне дублювання негативно впливає на розуміння законодавчих приписів та процес їх реалізації.

Характеризуючи інформаційно-правове забезпечення екологічного буття, слід виділити також такий його об'єкт, як життя і здоров'я людини, які є найвищою соціальною цінністю. В. І. Андрейцев з цього приводу справедливо зазначає, що "людина стає не тільки суб'єктом відносин існування підвищеного екологічного ризику, але й об'єктом, який безпосередньо зазнає лиха від наслідків вияву природної або техногенної небезпеки та вимагає адекватного правового захисту з боку держави" [24, с. 19].

Узагальнююче викладене, вважаємо, що стабільність інформаційно-правового забезпечення в екологічній сфері можлива за умови уніфікації термінів, якими оперує відповідне законодавство та чіткого нормативного закріплення їх змісту. Це дасть можливість уникнути проблем в розумінні правових приписів та забезпечить їх належне застосування.

Список використаних джерел

1. Декарт, Р. Рассуждение о методе с приложениями. Диоптрика, метеоры, геометрия [Текст] / Р. Декарт. — М. : Изд-во АН СССР, 1953. — 655 с.
2. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. [Текст] // ОВУ. — 2004. — № 6. — Ст. 358.
3. Елисеев, К. Ю. Охрана окружающей среды как предмет муниципальной деятельности [Текст] / К. Ю. Елисеев // Государственная власть и местное самоуправление. — 2004. — № 6. — С. 15–18.
4. Нескромный, В. От фисософии "вражды" к "философии взаимозависимости" [Текст] / В. Нескромный // Зелёный мир. — 1995. — № 20. — С. 12–16.
5. Бринчук, М. М. Экологическое право (право окружающей среды) [Текст] : [учебн.] / М. М. Бринчук. — М. : Юристъ, 1998. — 688 с.
6. Реймерс, Н. Ф. Охрана природы и окружающей человека среды : Словарь-справочник [Текст] / Н. Ф. Реймерс. — М. : Просвещение, 1992. — 319 с.
7. Екологічне право України. Академічний курс [Текст] : [підручн.] / ред. Ю. С. Шемпученко. — К. : Юридична думка, 2005. — 848 с.
8. Основи екології та екологічного права [Текст] : [навч. посібн.] / [Бойчук Ю. Д., Шульга М. В., Цалін Д. С., Дем'яненко В. І.] ; за заг. ред. Ю. Д. Бойчука і М. В. Шульги. — [2-ге вид., випр. і

- доп.]. — Суми : Університетська книга ; К. : Княгиня Ольга, 2005. — 368 с.
9. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. [Текст] // ВВР. — 1991. — № 41. — Ст. 546.
  10. Решение Верховного Суда Российской Федерации от 21 июля 2006 г. [Электронный ресурс] Официальный сайт Верховного Суда Российской Федерации. — Режим доступа : http://www.supcourt.ru/stor_text.php?id=7385362.
  11. Кузеля, З. Українсько-німецький словник [Текст] / З. Кузеля, Я. Рудницький. — Ляйпціг : Отто Гаррасовіц, 1943. — 1494 с.
  12. Пилипенко, П. Про право довкілля та його предмет [Текст] / П. Пилипенко // Вісник Львівського університету. — 2009. — Вип. 49. — С. 190–197.
  13. Непийвода, В. Проблеми вдосконалення української термінології у галузі екологічного права [Текст] / В. Непийвода // Право України. — 2003. — № 11. — С. 76–81.
  14. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. [Текст] // ВВР. — 2001. — № 25–26. — Ст. 131.
  15. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. [Текст] // ВВР. — 2003. — №№ 40–44. — Ст. 356.
  16. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. [Текст] // ВВР. — 2003. — № 18–22. — Ст. 144.
  17. ДСТУ 1.0:2003. Національна стандартизація. Основні положення [Електронний ресурс]. Укрстройпроект. — Режим доступу : <http://www.budlic.com.ua/dstu/>.
  18. ДК 004–2003. Державний класифікатор України. Український класифікатор нормативних документів (ICS:2001, IDT) [Електронний ресурс] UA PRAVO. Правова бібліотека України. — Режим доступу : <http://www.uaravo.net/data/akt188/page1.htm>.
  19. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України [Текст] / [Бек Ю. Б., Богдан Й. Г., Григоровська Л. В. та ін.] ; за ред. В. М. Коссака. — К. : Істина, 2004. — 976 с.
  20. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 р. [Текст] // Голос України. — 2011. — № 24. — 9 лютого.
  21. Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 р. [Текст] // ВВР. — 1994. — № 16. — Ст. 93.
  22. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 04.02.1998 р. [Текст] // ВВР. — 1998. — № 27–28. — Ст. 181.
  23. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 р. [Текст] // ВВР. — 2003. — № 39. — Ст. 351.
  24. Андрейцев, В. І. Право екологічної безпеки [Текст] / В. І. Андрейцев. — К. : Знання-Прес, 2002. — 332 с.

*Рекомендовано до друку кафедрою трудового, земельного та господарського права
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 6 від 11 січня 2011 року)*

Надійшла до редакції 31.01.2011

Грушкевич Т. В. Терминологические проблемы определения окружающей среды как объекта информационно-правового обеспечения

Исследуются проблемы применения терминов, которые используются в законодательстве для обозначения объекта информационно-правового обеспечения экологической сферы. Определено происхождение, применение и разница в содержании самых распространенных терминов, которые закреплены в нормативно-правовых актах.

Ключевые слова: принцип полноты и точности информации, право на информацию, право на экологическую информацию, окружающая среда, окружающая природная среда, природная среда.

Hrushkevych, T. V. The Terminology Problems of Defining the Environment as an Object of Legal Security

The paper analyzes the problem of using terms, used in legislation to define the object of legal security and environment area. In particular, based on our analysis, the origin, use and difference in content of the most common terms, that defined in the legal acts and their relationship to each other.

Key words: the principle of completeness and accuracy of information, right to the information, right to environmental information, environment, natural environment.

